

ПАРТІЇ ЯК ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА

Статтю присвячено дослідженню ролі політичних партій у процесі формування політичного представництва суспільних інтересів. Визначено вплив демократизації політичної системи та механізмів ротації політичної

еліти на розвиток та інституціоналізацію політичного представництва. Обґрунтовано, що політичні партії виступають дієвим механізмом політичного представництва та горизонтальної й вертикальної політичної взаємодії між владою та громадянами. За допомогою історичного та інституційного підходів досліджено основні етапи діяльності політичних партій та закономірності їх інституціоналізації.

Актуальність теми статті обумовлена тим, що перехід від тоталітаризму до демократії ставить перед відповідальними політичними акторами завдання створення, розвитку та ефективного функціонування дієвих інститутів демократії. Враховуючи, що на сучасному етапі цивілізаційного розвитку демократія функціонує переважно у представницькій формі, розвиток саме інституту політичного представництва виступає одним із головних завдань політичного процесу в умовах демократизації.

Політичне представництво інтересів суспільства (а народ виступає джерелом влади), здійснюється через механізм виборів до державних органів кандидатів за певною визначеною виборчою системою, яка повинна відповідати демократичним вимогам рівності, чесності та прозорості. Розвинені інститути політичного представництва свідчать про те, що громадяни шляхом виборів на певний час делегують свої владні повноваження довіреним політичним акторам (індивідуальним та колективним).

До фундаментальних чинників репрезентативної політичної системи та демократичної взаємодії між владою та суспільством належать політичні партії. У сучасних умовах електоральний процес перетворюється на ефективний спосіб легітимації влади, а політичною інституцією, яка формує політичну еліту та висуває політичних лідерів виступають політичні партії. Відповідно, до ознак сучасних демократій належать політичний та ідеологічний плюралізм, багатопартійність, регулярні відкриті та чесні вибори. Політичні партії, як складова політичного представництва, завдяки механізму виборчих кампаній фактично монополізували процес формування політичних еліт.

З огляду на це, у сучасному політологічному дискурсі актуалізуються дослідження місця, ролі та функцій політичних партій як складової політичного представництва у процесі демократизації суспільних відносин.

Слід відзначити, що у дослідженнях діяльності політичних партій представлено увесь спектр підходів та методів політичної науки: історичний, інституційний, біхевіористський, функціоналістський, структурний, теорія раціонального вибору, теорія політичних еліт, теорія конфлікту, компаративний (порівняльний) метод. Діяльність

політичних партій як складової політичного представництва виступає предметом міждисциплінарних досліджень з позицій права, філософії, політичної науки, соціологічної науки, теорії державного управління, психології, економічної теорії та ін.

У процесі еволюції наукових підходів до дослідження політичних партій як складової інституту політичного представництва важливу роль відіграли роботи класиків філософської та політичної думки, таких як Ф. Бекон, Т. Гоббс, Кондорсе, Ж.-Ж. Руссо, Д. Г'юм, Е. Берк, А. де Токвіль, Дж. Мілль, Г. Гегель, Ж. Марітен, І. Берлін, М. Вебер, М. Острогорський, Р. Міхельс, В. Парето, Ж. Блондель, М. Дюверже, Р. Даль, Дж. Сарторі та ін.

Функціонування політичних партій в умовах представницької демократії досліджували Ф. Гаск, Б. Дізраелі, Р. Дворкін, Ф. Фукуяма, С. Мейнверінг, Дж. Сарторі, А. Лейпгарт, Г. Лінц, Л. Даймонд, С. Верба, Д. Растро, С. Гантингтон, Р. Даль, Й. Шумпетер та ін.

Серед представників української політичної науки ґрунтовні роботи, присвячені дослідженню політичних партій, становленню та розвитку інституту політичного представництва у сучасних умовах належать В. Бебіку, М. Головатому, М. Михальченко, Ю. Шведі, А. Романюку, Ф. Рудичу, Л. Кормич, Дж. Мейсу, Ю. Шайгородському, А. Колодій, В. Полохало, Ю. Якименко, С. Рябову, Б. Гагалюку, Д. Яковлеву та ін.

Політична партія представляє собою організацію людей, взаємодія яких структурована по вертикалі та по горизонталі. Будь-яка політична партія складається з трьох основних частин: партійного керівництва (партійна еліта), рядових членів партії та її прихильників. Система співпраці між структурними елементами партії, врахування інтересів простих членів партії при прийнятті партійного рішення, ступінь відкритості партійної еліти характеризують рівень внутрішньопартійної демократії.

Діяльність політичних партій спрямована також на презентацію ідеологічних доктрин та ідей у суспільстві, формуванні стійкого кола прихильників цих ідей та сприянні їх політичному вибору в електоральний період.

При цьому однією із головних небезпек у діяльності політичних партій виступає їх перетворення на інструмент реалізації інтересів порівняно невеликого кола осіб, що здійснюють безпосереднє партійне керівництво – партійної еліти. У такому випадку пересічні члени партій фактично позбавляються впливу на прийняття партійних рішень, реалізацію партійної програми та політики, процедуру висування кандидатів у депутати різних рівнів та ін.

У політичній системі політичні партії поділяються за критерієм втілення реальних соціальних чи політичних інтересів на комуністичні, соціалістичні (соціал-демократичні), консервативні (неоконсервативні), ліберальні (неоліберальні), фашистські. Відповідно до класового підходу політичного представництва політичні партії бувають буржуазними, селянськими, пролетарськими. Відповідно до типу політичної ідеології та рівня політичного представництва партії можна класифікувати таким чином: ліберальні, радикальні, консервативні, селянські, соціал-демократичні, соціалістичні, комуністичні, регіональні, етнічні, крайні праві та екологічні партії.

Прототипи сучасних політичних партій – організації для боротьби з феодализмом (наприклад, партії конституціоналістів, жирондистів і яacobінців за часів Великої французької революції) – з'явилися в Європі у період буржуазних революцій.

З формуванням представницької моделі держави, появою електоральної демократії, розвитком демократичних інститутів, партії перетворюються на невід'ємний структурний елемент політичної системи. Проте, партії в сучасному розумінні є досить молодим політичним інститутом, розвиток якого припадає на ХІХ століття.

Поява організованих груп захисту політичних інтересів та політичного представництва пов'язана з розвитком ідей щодо природних прав індивіда та суспільного договору як основи функціонування владних інститутів. Концепція політичного представництва формується наприкінці ХVІІ – на початку ХVІІІ ст. Її поява та розвиток припадає на період, коли виконання низки управлінських функцій потребувало розширення складу політичної еліти, рекрутування якої здійснювалось через виборчі механізми та ротацію політичних еліт. За таких обставин здобуття та утримання влади передбачало наявність електоральної підтримки та перманентну боротьбу за голоси виборців. Тому політичні партії стають легітимним інститутом боротьби з монархією та аристократією (правлячою елітою), а також засобом представництва інтересів різних груп виборців.

У цей період формується два підходи до діяльності політичних партій. Представники першого підходу аргументовано заперечували дієвість партійного механізму захисту групових інтересів, наголошуючи на домінуванні партійної олігархії, харизматичного лідерства та небезпеці протиставлення корпоративних та егоїстичних приватних інтересів загальнонаціональному благу, який здатна захистити лише держава (А. де Токвіль, Дж. Ст. Мілль та ін.). З іншого боку, другий підхід полягав у розумінні необхідності політичної конкуренції, створенні майданчику для артикуляції, презентації та захисту інтересів

індивідів, груп та спільнот у процесі формування демократичного політичного ладу (Ф. Бекон, Е. Берк та ін.).

У дослідженнях політичних партій як важливої складової політичного представництва слід відзначити наступні теоретичні візії:

– партії як природне утворення, об'єднання індивідів з метою боротьби за владу (Ф. Бекон). При цьому, Ф. Бекон вважав, що монарх має бути «над» простором партійної боротьби бо він представляє не якусь частину суспільства, а весь народ;

– розглядаючи проблему політичного представництва, Т. Гоббс вважав, що роль держави полягає у тому, щоби виступати арбітром під час конкуренції політичних партій. Т. Гоббс протиставляв державу, яка здатна представляти інтереси усього народу і групи, що захищають приватні інтереси. До останніх він відносив і партії;

– політичні партії як механізм формування групових інтересів (Д. Г'юм). На думку Д. Г'юма, слід розрізняти «особисті» і «реальні» партійні фракції. Для перших характерним є те, що вони засновані на особистих стосунках серед їх членів та захисті приватних інтересів, а другі – об'єднуються на основі захисту інтересів різних соціальних груп;

– партія як інститут служіння національним інтересам (Е. Берк). Політичні партії Е. Берк розглядав як основу формування парламенту, саме тому партії повинні бути реальними представниками інтересів суспільних груп. Слід зауважити, що конкуренція між партіями призвела до кристалізації політичних ідей та ідеологічних концепцій і розмежуванню політичних партій як складової політичного представництва за ідеологічною шкалою «праві – центристи – ліві»;

– політичні партії як інституційне вираження свободи політичної діяльності та вибору індивідів (Ш. Монтеск'є). Найкращою формою представницького правління, на думку Ш. Монтеск'є, є республіка, а отже – політичні партії як організації представництва інтересів окремих груп виконують важливі функції в умовах республіканської форми правління;

– політичні партії не лише представляють інтереси суспільних груп, а і формують їх, нав'язуючи свою волю суспільству (Ж.-Ж. Руссо). Саме Ж.-Ж. Руссо заклав фундаментальні основи розуміння політичних партій як інституту, що формує громадську думку та гарантує політичний плюралізм.

Політичні партії, як складова інституту політичного представництва, приймали виклики з боку монархій, націоналізму, етатизму та формувались у процесі протистояння із абсолютизмом та феодалізмом.

У процесі становлення представницької демократії та її основного інституту – парламенту, у XIX ст. формуються масові політичні партії, які суттєво відрізняються від елітарних клубів XVII та XVIII ст. Останні не мали організаційного оформлення та постійного членства. Проте, вже в середині XIX ст., з розповсюдженням загального виборчого права (в результаті чого права голосу отримали великі суспільні групи), політичні партії оформились як спеціалізовані організації для представництва інтересів окремих суспільних груп та боротьби за політичну владу.

Діяльність політичних партій спричинила появу «класичних» теорії політичних партій (кінець XIX – початок XX ст.). Серед засновників «класичних» теорії політичних партій слід назвати М. Острогорського, Р. Міхельса, М. Вебера, Дж. Брайса, Г. Еллінека та ін.

Так, Дж. Брайс, аналізуючи причини утворення партій, дійшов висновку, що причинами багатопартійності у Європі виступають конфлікти інтересів між багатими та бідними, капіталістами та робітниками, поборниками монархії та республіки, між представниками різних етносів та конфесій та ін.

Німецький дослідник Г. Еллінек наполягав на необхідності конституційно-правового регулювання діяльності політичних партій саме через їх велику суспільну значимість. М. Острогорський та Р. Міхельс критикують партійний апарат (партійну бюрократію та олігархію), який підмінює інтереси суспільства власним інтересом. Таким чином, партії перетворюються з представників інтересів суспільних груп на олігархічний механізм, який дозволяє певній групі людей контролювати громадську думку і спрямовувати поведінку соціальних груп та спільнот. При цьому, політичні партії майже не враховують позиції соціальних груп. Це виступає однією із причин олігархізації партії, а отже і руйнування основ демократії.

З позицій «розуміючої соціології» досліджував політичні партії М. Вебер, який трактував партію як політичну організацію, метою якої є боротьба за владу, отримання державних посад. Ідеї М. Вебера щодо ролі політичних партій у політичній системі суспільства розвинулись у теоріях політичного ринку, маркетингу та менеджменту. Так, роль політичних партій у державі пояснюється за аналогією із ринковими відносинами. Відповідно до такого підходу, роль політичних партій на «ринку» уподібнюється до поняття «підприємець», який обмінюється специфічними товарами (політичними програмами, обіцянками) з іншими акторами, а специфічною валютою на політичному ринку стають голоси електорату. Головною метою діяльності цих політичних «підприємств» є накопичення капіталу – кількість мандатів у парламенті, провідні політичні посади, крісла в уряді та ін.

На думку Моріса Дюверже «Партія – це не просто спільнота, а сукупність спільнот, безліч розсіяних по країні малих об'єднань (секцій, комітетів, місцевих асоціацій та ін.), пов'язаних координаційними інститутами. Члени партії включені в чіткі інституціональні рамки, у певну – більш-менш складну – інфраструктуру ... У сучасних партіях інфраструктура має величезне значення: вона встановлює загальні рамки діяльності їх членів, пропонує форму їх зв'язку між собою; вона визначає спосіб відбору керівників та їх повноваження. Вона найчастіше пояснює, чому одні партії сильні й домагаються успіху, а інші слабкі й недієздатні» [2].

Ю. Габермас писав, що «воля партій тотожна волі активного громадянства, отже, партія більшості щоразу виступає представником громадської думки ... кулуарна чи кабінетна думка має бути спершу опрацьована в партіях, а відтак здобуває своє існування як «громадська» [3].

У ХХІ столітті перед політичними партіями стоять нові виклики – підміна ідеологічної складової політичного представництва рекламними технологіями, перетворення політики на медіа-процес, глобалізація. Під впливом медіатизації політики та розвитку комунікативних технологій, політична кампанія перетворюється на рекламну й агітаційну, що інформаційно та технологічно супроводжує й аудіовізуально підтримує у мас-медіа пропагандистську кампанію. Від політиків вимагають зіграти певну роль на сцені, що вже підготовлена командою. Імідж, який створюється для публіки, це так зване «уявне обличчя», що має нести позитивні емоції, залишає місце лише для монологу (у кращому випадку – підготовлені відповіді на запитання позитивно налаштованих журналістів або громадян), який і перетворює виборчі перегони, як механізм політичного представництва зі змагань на театр.

Процес глобалізації розмиває кордони відповідальності національних держав, створює феномен глобальної політики та глобальної громадської думки, вводить на світову арену нових гравців – транснаціональні корпорації та міжнародні організації та, водночас, посилює націоналістичні рухи, локальні культури та ідентичності.

Таким чином, політична партія виступає посередником між органами влади та інституціями громадянського суспільства. Політична партія виступає досить складною громадською та політичною організацією, що має специфічний правовий статус у державі, презентує інтереси громадян, добровільно об'єднаних між собою спільністю політичних ідей, формально зафіксованих у програмових документах, та спираючись на певну ідеологію і презентуючи інтереси соціальних груп, активно діє в політичному процесі з метою здобуття, утримання влади через залучення широкої суспільної підтримки.

Бібліографічний список

1. Дюверже М. Политические партии [Електронний ресурс] / М. Дюверже // Режим доступу : http://www.read.virmk.ru/d/duverge/duv_112
2. Габермас Ю. Гражданство і національна ідентичність / Ю. Габермас [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/rizne/haber.htm>

Статья посвящена исследованию роли политических партий в процессе формирования политического представительства интересов общества. Определено влияние демократизации политической системы и механизмов ротации политической элиты на развитие и институционализацию политического представительства. Обосновано, что политические партии выступают действенным механизмом политического представительства и горизонтального и вертикального политического взаимодействия между властью и гражданами. С помощью исторического и институционального подходов исследованы основные этапы деятельности политических партий и закономерности их институционализации.

The article studies the role of political parties in the process of political representation of the public interest. The influence of the democratization of the political system and the political elite rotation mechanisms for the development and institutionalization of political representation. Proved that political parties act as an effective mechanism of political representation and the horizontal and vertical political interaction between government and citizens. With historical and institutional approaches investigated milestones of political parties and patterns of institutionalization.